

Irodalom és identitás

Egy irodalomtörténész – Czine Mihály* – irodalomközelítése

Nyírmeggyesen született 1929. április 5-én, egy juhászcsalád tizedik gyermekeként. Hároméves korától Hodászon nevelkedett, a tanítóképzőt Nyíregyházán végezte. Életútját meghatározta az őt indító – emberséggel teli – szegénység élménye, megtartó ereje, a magyar protestantizmus közösségi szemlélete, az első generációs értelmiségivé válás élménye.

1948-tól az Eötvös Kollégium lakója. 1952-ben magyar-történelem szakos diplomát szerez az Eötvös Loránd Tudományegyetemen. 1952-től 1955-ig aspiráns, 1956 és 1964 között a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtörténeti Intézetének munkatársa. 1955–56-ban az *Új Hang* című folyóirat rovatvezetője. 1964-től az Eötvös Loránd Tudományegyetem XX. Századi Magyar Irodalomtörténeti Tanszékén tanít mint docens, 1974-től, mint egyetemi tanár majd 1988-tól tanszékvezető. 1972 és 1999 között a *Látóhatár* című folyóirat főszerkesztő helyettese. 1973-tól szerkesztette a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézete Irodalomtörténeti Könyvtár című sorozatát. 1986–1991 között a Magyarok Világszövetségében tölt be több tisztséget, 1989–90-ben annak alelnöke, 1990–91-ben elnöke. Az Anyanyelvi Konferencia egyik létrehívója. 1989-től a Dunamelléki Református Egyházkerület főgondnoka, a Magyar Református Egyházak Tanácskozó Zsinatának alelnöke.

Jelentősebb kitüntetései: József Attila-díj (1954, 1986), SZOT-díj (1968), Művészeti Alap Irodalmi Díja (1980), Szabolcs-Szatmár Megyei Tanács Alkotó Díja (1989), Magyar Népköztársaság Zászlórendje (1989), Krúdy-emlékérem (1990), Széchenyi-díj (1994), Bethlen-díj (1998).

Ez évben lenne nyolcvanéves.

Czine Mihály a huszadik századi magyar irodalomtörténet meghatározó személyisége volt. Olyan szuverén egyéniség, aki a teljes magyar nemzeti kultúra értékeinek a védelmére törekedett, aki nem tűrte a szellem, a gondolat szabadságának korlátozását. Első irodalomtörténész, aki a kisebbségi magyarság kultúráját a magyar irodalom elidegeníthetetlen részének tekintette. Elsőként fogalmazta meg a határon túli magyarság irodalomtörténetét. A kor egyik legjelentősebb irodalmi ismeretterjesztője volt, következetesen művelte a közérthető irodalomtudományt.

Tudósi pályája, irodalomképe alapvetően négy területre irányult: a nyugat plebejus íróira, mindenekelőtt Móricz Zsigmondra és Ady Endrére; a népi írómozgalom nagy egyéniségeire: Illyés Gyulára, Németh Lászlóra, Tamási Áronra, Szabó Pálra, Veres Péterre; 1945 után fellépő új népi nemzedék munkásságára, Juhász Ferencre, Nagy Lászlóra, Simon Istvánra, Csoóri Sándorra, Sarkadi Imrére; és a

---

* Születésének 80., halálának 10. évfordulója alkalmából emlékezünk Czine Mihályra.

kisebbségi létben alkotó írókra: Kós Károlyra, Balogh Edgárra, Sütő Andrásra, Fábry Zoltánra, Dobos Lászlóra, Csuka Zoltánra, Herceg Jánosra...

Sajátos irodalomközelítés, felfogás jellemezte, amelyben jelentős helyet kapott a magyarságtudat, az identitás kérdése, a történelmi szemlélet, az emberi-közösségi értékek.

Czine Mihálytól először az *Arcok és vallomások* sorozatban megjelent, Szabó Pálról írt könyvét olvastam. Elragadott sodrása, stílusa, hangvétele, megközelítési módja. Lehet így is írni az irodalomról? Hisz ez – a megfogalmazás csak később kristályosodott ki bennem – maga az élet, az, amit én is kerestem az irodalomban. Ízes, hiteles, élettől duzzadó, nem száraz, agycsikorgató tudományoskodás. Szárnyaló stílusa mellett erkölcsiséget sugallt, nagy összefüggésekre hívta fel a figyelmet, történelmi folyamatokba ágyazta mondanivalóját.

Azt éreztük, hogy előadásait mindenki érti; az irodalom mindenki ügye lett, azt mondta ki, amit mi is éreztünk, szerettünk volna. Tudtuk már, hogy az irodalom, az irodalomtudomány formáló és megtartó erő. Meggyőződésem, hogy a „plebejusnak”, sőt „nacionalistának” vádolt gondolkodó a magyarság, az irodalom értékeinek újszerű bemutatásával, a legnehezebb világból induló közösség vállalásával és felemelésével a legmodernebb, leeurópaibb lépéseket tette meg. Elvitathatatlan tőle az érdem, hogy az irodalom nemzetalkotó elem lett.

Ady Endre így jellemezte a szatmári parasztságot, ahonnan Czine egy juhászcsalád tizedik gyermekeként elindult: „Bölcs világ ez, legmagyarabb világa a világnak. Itt az emberek nem hazudnak akarattal, ha keserű a szájuk, köpnek, ha viszket a tenyerük, ütnek, s nem őrajtuk múlik, ha az életről nem rángatódik le minden komédiás rongy... Ez itt magyar föld, az első foglalóké, magyar, tehát véres, szomorú, fáradt, sivár, de harcos, de szép, de elpusztíthatatlan.” Czine tudatosan kereste az indíttatás élményeit, a gyökereket. Minden értéket meg kell tartani, – vallotta – fel kell mutatni, és továbbvinni mindazt, ami arra érdemes, hiszen jövőt építeni csak a múlt megtartó értékeire lehet.

Ady és Móricz szülőföldje az ő világa is volt. Későbbi témaválasztásai – a népi irodalom, a kisebbségi-nemzetiségi irodalmak – erre a fundamentumra építhetők. A fő kérdés mindig a magyarság értékeinek megtartása, felmutatása, oly módon, hogy az soha ne süllyedjen provincializmusba, értéktelenségbe.

Czine az irodalomtörténeti igazságok felismerésén túl Ady és Móricz életművében saját pályájának a programját is látta. Példaképet helyes szemléletre, hozzáállásra, látásmódra, azt, hogy mindenki merjen önmaga lenni. Ady – Czinét idézem – „a művészetet eszköznek, fegyvernek tekintette, a teljes életért, a mindenért folytatott harcban.” A közéleti szenvedélyű, néppel együtt élő értelmiség példáját látta benne. Azt a felismerést, hogy a kelet-európai kis népeknek, a magyaroknak, a románoknak és a szlávoknak össze kell fogniuk a Kárpát-medencében.

Móriczról szóló monográfiájának is az erősségét az adja, hogy a művek elemzésén túl jelentős kor- és társadalomrajzot ad, komplex tudományos módszer, és, ahogy a tárgyához közelít, tartalmi gazdagság és szemlélet jellemzi. Ezek már túlmutatnak a móríci életművön. Hisz például Móricz stílusának elemzésekor fogalmazza meg, hogy a realizmus és a modernség nem egymást kizáró, hanem egymást feltételező fogalmak. Őt idézem: „az új csak a hagyományokba ágyazottan lehet igazán életképes, a magyarság és modernség nem egymást kizáró fogalmak. Magyar író modern csak magyarul lehet.”

Czine Mihály akkor van igazán elemében, mikor nagy távlatokban, nagy ívben, széles összefüggésrendszerben tudja vizsgálni az irodalmat. Szerves, fejlődő egésznek látja azt, és fogalmilag tisztán tudja kibontani annak áramlatait, fejlődését.

Czine Mihály életművének egyik súlypontja a népi irodalom kutatása, értékeinek felmutatása és annak védelme volt. Szükség is volt erre a védelemre, hisz a mozgalom eredményeit gyakran elhallgatták, félreértették, tudatosan elferdítették. 1993-ban Szárszón az 1943-as találkozóra emlékezve mondta: „a népi irodalom a magyar irodalom egészét örökségnek tekinti, a reformáció irodalmában, a Zrínyi-nél, Csokonainál, Vörösmartynál, Petőfinél, Aranynál, Adynál, Móricznál, József Attilánál fogalmazott problémákat hozta tovább, vagyis voltaképpen a magyar irodalom sok százados útjának folytatását jelenti. Sok árnyalata volt és van, az alaphang, a nevező azonban – ahogy Illyés is mondta – mindegyik alatt közös... A jó haza, a méltó haza megteremtése volt a céljuk. Természetesen nemcsak a paraszt-ság, de a magyarság minden rétege számára. S a magyarságot Ady módján értelmezték: mindenkit magyarnak tudtak, kit magyarrá tett sors, szándék, alkalom.”

Szabó Pálról szóló könyvét említettem már. Így kezdi azt: „Begyűrjük a süve-
günket, álljuk az időt. Nagyra eresztjük a kaszánkat, falat húzunk, tetőt foldozunk, menyasszonyt szöktetünk, s rendet vágunk a kocsmában. Nekünk muzsikálnak, a szellő is nekünk fúj. Lehetetlent nem ismerünk. Átmegyünk a folyó tetején is, száraz lábbal, ahogyan Jézus sétált a háborgó tengeren. Nem sikerült? Majd sikerül más-
kor.” Lehet egy monográfiát így is kezdeni, az irodalomtörténetet így is megközelí-
teni? Mintha csak beszélne hozzánk azzal a természetes, szép stílusával. Szeretettel írt könyv ez, minden során érződik, miközben a szépség mellett a szakmai igényes-
ség egy jottányit sem csorbul. Valamiféle másfajta tudatosságról van itt szó. Béládi Miklós fogalmaz pontosan a könyvről írt kritikájában: „Czine számára az irodalom mindenekelőtt életet jelent: emberi tartalmat, élményt, társadalomfelfogást, erkölcsi világrendszert. A huszadik századi magyar irodalom közösséghez szólását. Az iro-
dalomtörténet halott iskolamesteri foglalkozás, ha erejéből csupán a művek lajstro-
mozására és rendszerezésére telik. Párban járhat viszont az irodalommal, ha szigorú módszerességet, objektivitásra törekvését, műelemző készségét föl nem adva, az eszmék közvetítéséről sem mond le.”

1945 után Czine Mihály az első magyar irodalomtörténész, aki a hazánkból ki-
vált kisebbségek irodalmát kutatni kezdte, és ezt az irodalmat az anyaország iro-
dalmával együtt szerves egésznek tartotta. Pályakezdése óta ezen munkálkodott,
nem törődve azzal, hogy a nacionalizmus bélyegét akasztják rá. A kisebbségi ma-
gyar irodalmakról az első áttekintő képet ő rajzolta meg. Különösen érzékenyen
figyelt arra, hogy az irodalom és a sorsformáló történelem hogyan függ össze, ho-
gyan alakítja egymást. Mi formálta, mi alakította a kisebbségi helyzeteket, magatar-
tásformákat? Az egyén és a történelem kapcsolatáig hatolt, hogy összefüggő ma-
gyarázatokat tudjon adni. Tisztázó szándékkal teszi ezt, hogy lefejtse róluk a ráta-
padt előítéleteket. Ezért tudta észrevenni a környező nemzetek progresszív érte-
lémiségének értékeit is, és azokat mindig hangoztatta. Nem a népek egymás ellensé-
gei, hanem a politika a politikának. Vizsgálódásaiban ezért nem érinti meg az előí-
télet, mert hatalmas tudásanyagra, a tényekre épített, és önálló véleményt alkotott.
Ebben nem engedte magát befolyásolni. Az első, aki állandó jelenlétével szerezte
meg tapasztalatait, személyes kapcsolatokat alakított ki az élő irodalommal, akik

elfogadták őt, elismerték, becsülték munkáját. Herczeg János, Fábry Zoltán, Kós Károly, Dobos László, Sütő András, Farkas Árpád és szinte minden kortárs alkotó. Együtt vallották, hogy a magyar irodalom soha sem darabolható fel, egységes szellemi territórium az, jöllehet, hogy a határok, a különbözőképpen alakuló történelmi helyzetek, személyes sorsok sokféleképpen alakíthatják, formálhatják.

„Az irodalom egy hagyományból táplálkozik. Ezer év közös tradíciója köt össze bennünket...” – vallotta.

Czine mint pedagógus iskolateremtő egyéniség volt. Pedagógiai gondolkodásmódját Ady, Móricz, Németh László, Illyés Gyula eszméi formálták. Akit magával ragadott stílusa, az végleg hívévé, tanítványává, sőt rajongójává vált, ám voltak olyanok is, akik nem értették világlátását, mondanivalóját. A későbbiekben is két véglet jellemezte a hozzá való viszonyt: a szinte feltétel nélküli elfogadás, vagy a merev elutasítás.

Németh László írta, hogy „az eklézsiajárások szép szokását szeretném folytatni”. Czine ezt az „eklézsiajárást” követte. Egyik tanulmánykötetének is ezt a címet adta: *Németh László eklézsiájában*. A hetvenes évektől kezdve – ahogy sűrűsödtek az ellene indított támadások – egyre gyakrabban vállalt vidéki és határon túli előadásokat. Tudta azt, hogy az ismeretterjesztő munka megrövidítheti a kutatásra fordítható időt. Mégsem tartotta azt elfecsérelt időnek, hisz az „a filológia művelőjét az élet dolgaira figyelmezteti – mondta. – Minden irodalomtörténészt fenyeget ugyanis a veszedelem: a »tudni nem érdemes« dolgok tudósává öregszik fiatalon, s azzal bíbelődik, amire senki sem kíváncsi [...] Az irodalom engem leginkább az élet részeként érdekel.”

Czine Mihály egyedülálló jelenség volt. A Czine-jelenséghez alapvetően a világról való gondolkodása, ítéletalkotása és annak közlése teremtett egyedülálló alapot. Erkölcsi tartás és kiállás ötvöződött a tudós ember gondolkodásával, személyiséggel. A kettő szétválaszthatatlanul forrt össze benne.

Valami konok elszántság vezérelte, származásának, sorsának tudatos vállalása, amiből még a kudarcok és megpróbáltatások után sem a keserűség kerekedett felül, hanem egy életet akaró, azt vállaló, és abban hívő, azt szerető ember. Harcoság, nyílt, őszinte véleménynyilvánítás és szinte reneszánsz életszeretet kettősége jól megfért benne. Meghatározó, szuggesztív, életigenlő egyéniség volt. Az őt küldő világnak a legfőbb értéke közösségi voltában rejtezett. Ezt az összetartó erőt vitte magával élete folyamán, ezt vetítette ki gyakran vizsgált tárgyára, az irodalomra, annak alkotóira és kérte tőlük számon. Tamásira hivatkozva többször mondta: „Aki embernek hitvány, magyarnak alkalmatlan.” Közösségi gondolkodás és cselekvés nélkül jó író nem létezik.

Czine bízott abban, hogy a második világháború után egy új nemzedék indulhat útnak, amelynek munkája kiteljesedhet. Hihette, hogy ő is hozzájárulhat ennek a nemzedéknek a munkájához. Egy biztos; ez a nemzedék egy új irodalomtörténet-írást is teremtett. Hangjában, ízében, közelítésmódjában is másat. Az új hangot viták sora követte. Ezért nem engedték az akadémiai magyar irodalomtörténetbe, a „spenótba” a Czine által írt, romániai magyar irodalomról szóló fejezetet bevenni.

Görömbei András úgy véli, hogy „az irodalommal való kapcsolatot a lélek ünnepevé avatja”. A Czine-jelenség egyik kulcsmondata ez. Ünnepe a mondanivaló fontossága miatt, és mert hitte, hogy az irodalomnak életalakító küldetése van. Ezt nem

lehet, nem szabad száraz „metanyelven” közvetíteni, mert nem jut el azokhoz, akiknek szánták, és megfosztja őket az élmény lehetőségétől. Czine különösen értett ahhoz, hogy közérthetően – sajátos és utánozhatatlan Czine-stílusban – közvetítse az irodalomtudományt. Nála a befogadás örömmé válik, élménnyé. Sajátos intellektuális nyelvet teremtett: került mindenfajta tudományoskodást, távol állt tőle a lenéző attitűd; a dolgokat a lehető legtermészetesebb formában közvetítette, megtartva minden lényeges mondanivalót, hangsúlyt, felismerést, tudományos eredményt. Érezhető, hogy mögötte munkál a filológiai alaposág, a hatalmas tudásanyag. Tartalmában mindig a nagy összefüggésekre, a folyamatokra figyelt, a történelmi beágyazottságra, és hogy ebben milyen értéket képvisel az az alkotó vagy mű, amelyikről beszél.

Nyelve, stílusa utánozhatatlanul szuggesztív. Magával ragadta olvasóját, hallgatóját. Gyakran ünnepélyes ez a hangnem, szándéka szerint is, hogy a mű értékeire irányítsa a figyelmet. Ugyanakkor sohasem öncélú: mindig az alkotó és a műve kerül a fénybe, nem az ő személye. Nem az eszköz, hanem a mondanivaló erősödött fel. Ez a stílus és megközelítési mód gyökeresen átalakította nála a használt esszényelvet: szépírói eszközök, megközelítési módok kerültek egyenértékű eszközökként a tudományos fogalmak mellé. A stílus retorikai elemei nem öncélúak, sokkal inkább a jellemzést, a megerősítést, a meggyőződést, a figyelemfelhívást, az emocionális befogadást hivatottak elősegíteni. Ettől alakultak át kezében a műfajok: egy halotti búcsúztató, egy köszöntő is az esszé, a tanulmány elemeit hordozta magában. Nem a műfaj megszokott keretei fontosak számára, hanem a mondanivaló. Élőbeszéde – mint ahogy azt Sütő András és mások utaltak rá – szinte kész, átgondolt tanulmányként is felfogható. Szerkezete, íve van, hangsúlyai.

Több alkotó – Németh László, Sütő András, Nagy László – leírták, hogy Czine állásfoglalásai, értékítéletei mennyire bátorítólag, erősítőleg hatottak rájuk. És még egy momentum: különösen esszétanulmányaiban tetten érhető, hogy Czine az alkotói folyamatokra, azoknak alakulására is figyelt. Például Nagy Lászlónál bemutatta, hogy az élmény hogyan, milyen metamorfózison keresztül alakul át versé. Ezzel nemcsak a beavatottságát akarta jelezni – sőt ennek a gondolata állt tőle a legtávolabb –, hanem emberközelbe akarta hozni az alkotás folyamatát, az embertől elszakított, istenítő, üres kultusztól megfosztani az irodalmat, és helyébe valós tartalmakat ültetni, amelyek az alkotónak és a befogadónak egyaránt fontosak: a közösségi érzést, a nemzeti összetartozást és identitástudatot, politikai tisztánlátást, hazugságoktól mentes irodalomértékelést, a valós esztétikai értékeket és a mindent átszövő katarzist, élményt. És ez a gondolkodás már elvezet az irodalom egészéről vallott nézetéhez, ahhoz, hogy az irodalom maga az élet: „Az író egy személyben lehet művész és politikus, még próféta is. S az írás egyszerre lehet művészet, tudomány és társadalmi tett, s az írásban fogalmazott »szépség-igazság«: örök. Az író a maga testben, lélekben vállalt közösségének legtermészetesebben vállalt kifejezője lehet, a politikának távlatot adhat; meglátásaiból történelem lesz.”

A magyar sors és a magyar történelem is azt hozta, hogy a népi írók is teljességükben mutathatták be a nemzet problematikáját, a megoldásra váró kérdéseket, a legjelentősebb, legprogresszívebb, legtisztább, sokszor a legnaivabb szándékok is itt munkáltak. Az írói sorsok legtöbbje hasonlított az övére: a mélyből törtek a magasba. Soha nem azok mellé állt, akiket a hivatalos irodalompolitika emelt fel. Választásai mindig értékszempontúak voltak.

Munkált Czinében, hogy az ötvenes-hatvanas-hetvenes évek irodalomfelfogását új értékrendbe ágyazza. A népi írómozgalomra – a hivatalos politikai állásfoglalás ellenében is – nagyobb hangsúlyt helyezett. Olyan alkotók mellé állt, akiket az akkori irodalompolitika rangján alul ítelt: többek között Nagy László, Juhász Ferenc költészetét tette méltó helyére.

Nagyon kifejező – megközelítését és szemléletének lényegét híven visszatükröző – tanulmánykötetének címe: *Nép és irodalom*. Ennek nem mond ellent, hogy alapjaiban Toldy Ferenc, Gyulai Pál, Horváth János, Keresztury Dezső, Halász Gábor, Sötér István által alkotott irodalomtörténeten nevelkedett, ezeknek az alkotóknak a szellemi értékeit vitte tovább.

Érdeemes figyelmet szentelni annak is, hogy Czine a magyar művelődéstörténetből milyen példákat tartott említésre méltónak. Ezek közé tartozik a kálvinista hagyományoknak, a református kollégiumoknak a szelleme, ahová „csizmás” diákok is bejuthattak, példát szolgáltattak a népi tehetségek felemelkedéséhez, a népi értelmiség megteremtéséhez. A nagy hatású személyiségek példatárait érdemes külön is szemügyre venni, hisz hatásában képes a művelődési-szellemi hangsúlyokat, értékrendeket áthelyezni. Czine népi-közösségi indíttatású témaválasztásai, tanulmányai, előadásai alkalmasak voltak ezeknek a korábban kialakított irodalomelméleti és történeti hangsúlyoknak az átrendezésére. Arra kényesen ügyelt, hogy a kiválasztott, felmutatott, a példává emelt művek mindig a legmagasabb tartalmi, esztétikai és erkölcsi minőséget képviseljék. Jóllehet fontos értéknek tartotta a szociális, politikai, morális indítékokat, de a megítélés értékrendszerében az irodalmi mű minősége volt a mértékadó. Nem fordult elő, hogy ezeket valamilyen okból felcserélte volna.

Végezetül tőle szeretnék egy rá oly jellemző rövid idézetet leírni, amely az irodalom és az identitás kapcsolatáról szól, és Szárszón, 1993-ban *A magyar irodalom jövője* címmel hangzott el: „Az irodalom, az irodalmi kultúra mindenütt őrzi az identitást, mindenütt kínálja a szívbeli haza lehetőségét [...] Egy emberi magatartás meghatározói. Irodalmunk ismeretében mindenki osztozhat az Ady által fogalmazott hitben: »A magyarság szükség és érték az emberiség, s az emberiség csillagokhoz vezető útja számára.«

Ezért volt lehetséges irodalmunk segítségével, még a legnehezebb időben, a legnehezebb helyzetben is; számkivetve is – hazát teremteni. Hazát a szívben. Hazát a magasban – ahogy az Illyés vers mondja. Míg az ember nehéz helyzetben verseket tud mormolni az éjben, s sok százados irodalmunk szellemében cselekedni, addig biztosan érezheti lába alatt a földet. S az eget is a feje fölött; biztosan járó csillagokkal. A kultúrának egyik fő ismérve ugyanis – rég tudott igazság –, hogy részesét felvértezi a legkülönbözőbb eshetőségekre. A győzelemre és a vereségre is. Az életre és a halálra is.”